

sokat ígért, ámde keveset adott; a potenciális lehetőségek nem válhattak valósággá, egyesítés helyett maradt a három részre szakadt ország.

Szántó Imre monográfiája a vizsgált korszak, illetve téma valamennyi fontos kérdésével foglalkozik, elemzése a gondosan feltárt levéltári, könyvészeti forrásokra és a szakirodalom helytálló megállapításaira támaszkodik, így következtetései a realitás és a valószínűség

talaján maradnak. A szerző új munkáját szinte kézikönyvszerűen is hasznosíthatják majd a további rész kutatások, helytörténeti vizsgálódások során. Ezt segítik a lábjegyzetek, valamint a mű végén található részletes bibliográfia. A témaválasztás, az olvasmányos stílus miatt a könyv bizonyára nem csak a korszakkal foglalkozó kutatók, hanem a tágabb olvasókörzés körében is érdeklődésre tarthat számot.

Tóth Sándor László

VARGYAI GYULA

TENGELYTÖRÉS

„Szövetséges” államok a keleti fronton 1941—1944

(Kozmosz Könyvek, Budapest, 1985. 178 o.)

Vargyai Gyula *Sisak és cilinder* című könyvének ismertetésében (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1985/1. szám, 173—174. o.) azt írtam, hogy remélhetőleg hamarosan olvashatjuk a kötet folytatását is. Az egy évvel ezelőtt megfogalmazott „kívánságom” a jelek szerint gyorsan teljesült. A Kozmosz Könyvek „Az én világom” címet viselő sorozatában az 1985. évi Honvédelmi Könyvnapok idején jelent meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara docensének új, a *Sisak és cilinder* című kötet folytatásának tekinthető munkája, a *Tengelytörés*.

Ha csak egyetlen mondattal kellene jellemeznem ezt az elsősorban a második világháború története iránt érdeklődő fiataloknak, általános és középiskolai tanároknak ajánlható kötetet — amelynek címe szerintem telitalálat —, akkor azt kellene mondanom, hogy olyan jól sikerült vállalkozás, amely eleget tesz a tudományos ismeretterjesztő műfaj által támasztott valamennyi követelménynek. Egy ismertetésnek azonban többet kell tartalmaznia egy egyszerű tőmondatos értékelésnél; rá kell mutatnia az ismertetett munka érdemeire — és ha ilyenek vannak — hiányosságaira. Ezen íratlan — a recenzens számára azonban mégis kötelező — szabályokat szem előtt tartva próbálom meg bemutatni Vargyai Gyula új kötetét.

Amint az a kötet alcíméből — „Szövetséges” államok a keleti fronton 1941—1944 — is kiténik, Vargyai Gyula nem csak Magyarország második világháborús szerepléséről kíván képet adni munkájában, hanem fel akarja vázol-

ni a hitleri Németország közép-kelet-európai „szövetséges” államainak második világháborús tevékenységét is. A szerző könyvének újszerűségét — a számos, ez ideig ismeretlen dokumentum felhasználása mellett — éppen ez az újfajta megközelítési mód, a *komparatistikai módszer* adja. E módszer lehetőséget nyújt a kötet olvasói számára a második világháború éveit Magyarországnak, Romániájának, Szlovákiájának, Horvátországnak az összehasonlítására.

Ismeretes, hogy a fasiszta szövetségi rendszerbe bevont, illetve önként jelentkezett közép-kelet-európai országok második világháborús szereplését, illetve a Szovjetunió elleni háborúba történő belépését sokkal „...inkább politikai, mint katonai szempontok motiválták”. Úgy vélem, Vargyai Gyulának ezen idézett megfogalmazásával mindenképp egyetérthetünk. Tudott dolog, hogy Magyarország, Románia, Szlovákia és Horvátország közül csak Románia támasztott területi követeléseket a Szovjetunióval szemben. A többi felsorolt országnak inkább egymással szemben volt területi követelése, amelynek megoldásához Németország „segítségét” érezték elengedhetetlennek.

Hogy a döntőbíró szerepére kiválasztott, illetve önmagát annak kinevező Németország kinek a javára dönt majd, az nagymértékben függött a szövetséges hűségétől. Ennek bizonyítására a legjobb alkalmat a Szovjetunió ellen megindított német támadáshoz történő csatlakozás jelenthette.

Magyarország itt lépéshátrányba került. Az

ingadozó — legalábbis hivatalos német felkérésre váró — politikai vezetést a háborút akaró vezérkar főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok nem tudta meggyőzni.

Miközben román és szlovák seregtestek vonultak fel a Szovjetunió területén, a magyar hadsereg lábhoz tett fegyverrel várakozott. A magyar kormány gesztusa a hitleri Németország felé „mindössze” annyi volt, hogy 1941. június 23-án megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.

Nem sokkal a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után következett be a máig is tisztázatlan körülmények között végrehajtott kassai bombázás, amely megteremtette a lehetőséget a magyar hadbalépéshez.

Vargyai Gyula nem bonyolódik bele ennek, a ma már könyvtárnyi irodalmat felvonultató „rejtélynek” a megoldásába, de számba veszi a legvalószínűbbnek tűnő lehetőségeket — német, illetve szlovák verzió. Nagyobb teret szentel viszont a hadbalépés körülményeinek magyar történeti irodalomban legtöbbször csak felületesen érintett vizsgálatára. Az 1941. évi június hó 26-i rendkívüli minisztertanács ülés jegyzőkönyvének többszöri idézésével igyekszik érzékeltetni a kormány tagjainak korántsem egységes álláspontját. Ugyanakkor a megszokottnál élesebben — és véleményem szerint helyesen teszi — veti fel Horthy Miklós felelősségének a kérdését.

A hadbalépés alsóházi bejelentése (1941. június 27.) után megindult a magyar hadsereg néhány alakulatának felvonulása, illetve július elején a több seregtestből felállított Kárpát-csoport támadása a Szovjetunió ellen. Ez a néhány tízezer főnyi csoportosítás — amely elvileg a honvédség legmodernebb, legjobban felszerelt alakulatait fogta egybe — a német hadsereg alárendeltségében, gyakorlatilag önálló feladatok nélkül vett részt a harcokban. Ezek a harcok már az első hetekben rámutattak a magyar hadsereg korszerűtlenségére, az alakulatok hiányos felszereltségére, a képzési hiányosságokra. A magyar politikai és katonai vezetést igyekezett is levonni a megfelelő következtetéseket és a lehetőségekhez mérten csökkenteni a Szovjetunióban harcoló magyar alakulatok számát. A fokozatos „visszavonulásról” alkotott elképzelés azonban hiú ábrándnak bizonyult. A Romániával folytatott versenyfutás, valamint a megnövekedett német igények és a megváltozott katonai helyzet nem tették lehetővé az egyébként sem túl nagy ambícióval folytatott „visszavonulási” kísérleteket. A magyar kormány, amelynek élén 1942 tavaszától Kállay Miklós állt, kénytelen volt a német katonai vezetés rendelkezésére bocsátani a magyar haderőt mintegy harmadát, akkor, amikor „Hitlernek meg kellett barátkoznia a gondolattal: nem várhat szövetségesei felajánkozására, hanem kérnie, követelnie, zsarolnia kell.”

A magyar katonai és politikai vezetés en-

gedett ennek a „kérésnek” és a frontra küldte a 2. magyar hadsereget. A hadsereg sorsa ismeretes. 1943. január—februárjában elpusztult a Don kanyarban.

Ez a vereség, illetve a Vörös Hadsereg sztálingrádi diadala volt az első jel a magyar politikai vezetés számára. E jelből nem csak a magyar vezetés, de a hitleri kegyekért versenyző Románia, Szlovákia és Horvátország is „értetni” kezdett. Elkezdődött az újabb versenyfutás, immár a kiugrás, a háborúból történő kiválás lehetőségéért.

Ezeknek a kiugrási előkészítő tárgyalásoknak a többsége ma már feltárt. Vargyai Gyula az eddigi ismeretek összegezése mellett néhány új momentumra hívja fel a figyelmet, illetve veti egybe a magyar, román, szlovák és horvát kísérleteket. Ez az összehasonlítás a tárgyaló kelet-közép-európai „szövetséges” országok lépéseinek azonosságát, illetve néhány — nem egyszer — döntő különbözőségét tárja elénk.

Rövid ismertetésemben nem kívántam kitérni Vargyai Gyula kötetének valamennyi fejezetére, megállapítására. Elsősorban azokat a részeket igyekeztem kiemelni, amelyek új kutatási eredményeket tartalmaznak és korábban megfogalmazott nézeteket fogalmazzak újra, tesznek árnyaltabbá.

Nem lenne azonban teljes Vargyai Gyula munkájáról készített ismertetésem és nem tartanám magam a recenzió elején említett „szabályokhoz”, ha nem szólnék azokról az apró hibákról, hiányosságokról, amelyeket a könyvet olvasva fedeztem fel.

Első helyen említeném a magyar hadbalépéssel kapcsolatban a szerző által többször is idézett minisztertanács ülésről készített jegyzőkönyv kérdését. Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács ülésről készített jegyzőkönyv — amelynek két változata is ismert (!) és Vargyai Gyula a Bárczy István-féle variánszt használta — véleményem szerint csekélyebb forrásértékkel bír, mint ahogy azt a magyar történetírás hasznosítja. E jegyzőkönyv tartalmi és formai elemzése arra enged következtetni, hogy készítési időpontja nem 1941 júniusa! Ezért az e jegyzőkönyvben foglaltak elfogadása, idézése számos problémát vethet fel.

Néhány esetben a szerző olyan katonai rendfokozatokat — vezérőrnagy, vezérezredes — használ 1941 augusztusa előtt, amelyek csak 1941 augusztusa után jelentek meg a honvédségben.

Nem tartom helyesnek Ruskay Jenő Ruskay-Ranzenbergerkénti szerepeltetését, mivel ilyen formában nem használta a nevét, és felmerülhet a kérdés, más magyarosított nevű személyek esetében miért nem ilyen formát használt Vargyai Gyula.

Feltehetőleg csak elírás lehet a német légierő, szárazföldi haderő és a flotta fegyvernemként, csakúgy mint Keitel vezértábornagy hadügyminiszterként való említése.

A felsorolt hibák, hiányosságok valójában csak apróságok, amelyek nem csökkentik Vargyai Gyula munkájának értékét, amelyről összegezőképpen úgy vélem, nyugodtan elmondhatom, hogy jól sikerült mű. Egy olyan újabb hasznos kötettel gyarapodott a Magyarország második világháborús szereplését tárgyaló történeti irodalom, amely — noha

a műfaji és terjedelmi megszorítások miatt nem meríthette ki a témában rejlő összes lehetőséget — alkalmat ad más országok világháborús szereplésének a megismerésére is és belehelyezi Magyarországot a második világháború eseményeinek nemzetközi vonatkozásaiba.

Stakály Sándor

M. SZABÓ MIKLÓS

A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK 1944—1945

(Kossuth Könyvkiadó, 1985. 183 o., 4 vázlat, 28 kép)

A Magyarország felszabadulásának 40. évfordulójára megjelent könyvek között „A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945” c. összefoglaló mű jól sikerült jubileumi kiadvány. M. Szabó Miklós tömör, világos összefoglalást ad a hazánk felszabadulását eredményező hadműveletekről. Sikeresen oldotta meg a nagy hadászati tervekkel, hadműveletekkel összefüggő politikai, katonai, gazdasági és a diplomáciai kapcsolatok alakulásának bemutatását is.

A szovjet főparancsnokság a délnyugati hadszíntéren tervezett hadászati feladatok végrehajtását három frontra: a 2., a 3. és a 4. Ukrán Frontra bízta. A frontok úgy indították hadműveleteiket, hogy azok kölcsönösen támogassák egymást. A belgrádi hadművelet megkönnyítette a 2. Ukrán Front Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányban kibontakozott előnyomulását, amely az Erdős-Kárpátokon át Ungvár—Munkács felé támadó 4. Ukrán Frontnak nyújtott segítséget. Utóbbi sikerei viszont hatottak Malinovszkij hadseregeinek hadműveleteire, amelyek az észak-erdélyi német—magyar erők megkerülésére és bekerítésére irányultak.

Délről Tolbuhin marsall, délkeletről és keletről Malinovszkij marsall, északkeletről Petrov hadsereg táborok csapatai nyomultak be a Kárpát-medencébe, hogy felszabadítsák az országot.

Olyan alkotás ez a mű, melyben kísérlet történt, hogy a hazánk területén a 203 napig dúló harcok szinte valamennyi főbb politikai, gazdasági, katonai és diplomáciai kérdését, azok dialektikus összefüggéseit, az eseményekre gyakorolt kölcsönhatásukat a harcok menetében mutassa be és így vonja meg a magyarországi hadműveletek történetének rövid, tömörített, tudományos mérlegét. Szabó Miklós e sokoldalú, bonyolult és nehéz feladat-

tal megbirkózott, a vállalkozást eredményesen teljesítette. A hadtörténeti munka mindazokhoz szól, akik meg akarják ismerni a hazánkban megívott hadműveleteket. A könyv tartalmazza mindazt, amit az átlagműveltségű embernek az 1944-ben hazánkban zajló főbb eseményekről tudni illik. A munka jól visszaidja, hogy a szerző messzemenően támaszkodott a már megjelent szakirodalomra, emlékiratokra és a maga kutatásaira.

Szabó Miklós nem elégedett meg a hadműveletek, ütközetek, harcok időrendben következő egyszerű leírásával. Amennyire a keretek és lehetőségek megengedték, igyekezett behatolni a folyamatok mélyébe. Megpróbálta feltárni a jelenségek rejtett összefüggéseit, törvényszerűségeit és elemezni azokat. Csakis így kerülhette el, hogy nem rekedt meg, nem tévedt el az apró-cseprő részletek tömkelegében. Még arra is tudott időt biztosítani, hogy a felek légierőnek tevékenységét bemutassa, amit előtte egyetlen, a magyarországi harcok egészével foglalkozó hadtörténész sem tett meg.

A szerző érdeme, hogy nem vitatkozik, nem hadakozik a különféle nézetekkel, hanem az eseményekről a maga tárgyilagos véleményét írja le olyan népszerű tudományos stílusban, hogy azt a történelemben kevésbé jártas olvasó is megérthesse. Jó a szerkezeti felépítés, jók az arányok is.

A könyv részletes bevezetőben ismerteti az európai és a magyarországi katonapolitikai helyzetet. Nagyon jól sikerült összefoglalását adja az eseményeknek és a német—magyar viszonyoknak. Bemutatja, hogyan próbálkozik Horthy és Kállay szabadulni a német sas karmaiból. Antonescut sem hallgatja el. Elmondja, hogy Észak-Erdély megszerzéséért sürgette Magyarország megszállását, melyhez